

Joža Mahnič

NEKAJ INVENTURE, TUDI KRITIČNE, ZA UVOD

Zdi se mi primerno, da na začetku naše okrogle mize opravimo nekakšno inventuro dosedanjega preučevanja Župančiča, da zgoščeno označimo značilnosti in področja njegovega ustvarjanja ter nakažemo sprejemanje, recepcijo njegove umetnosti za življenja in danes.

Če izvzamemo »Čašo opojnosti«, ki je izzvala spricho revolucionarno novega sloga in oblike, zlasti pa zaradi senzualne erotike in protiverskih izjav negotovanje katoliške strani, je bila naša tedanja kritika pri vseh drugih Župančičevih zbirkah sorazmerno ugodna ali kar laskava. Posebne pozornosti je bil pesnik deležen ob življenjskih jubilejih: za 50-letnico so mu izdali »Jubilejni zbornik« in antologijo »Naša beseda«, za 60-letnico so izšla njegova »Dela« v štirih knjigah, za 70-letnico antologija »Veš, poet, svoj dolg?« in izbor »Sto pesmi«. Župančič je v naši takratni javnosti nesporno veljal za največjega živečega pesnika in obenem prvega za enkratnim in nedosegljivim Prešernom. Da ga je tako ocenjevala tudi tujina, pričata monografiji Italijana Arturja Cronie in Francoza Luciena Tesnière. Odlično tretjo je precéj kritično napisal Josip Vidmar; njegova monografija je dragocena zlasti v poglavju, ki govori o Župančičevem jeziku in slogu, njene ugotovitve te vrste veljajo v polni meri še danes; šibkejša pa je njena razlaga pesnikovega življenjskega položaja »sredi vsega« v smislu njegove »visokomernosti«, zaverovanosti vase kot umetnika, v smislu duhovnega aristokratstva.

V času po pesnikovi smrti se je v okviru stroke prav tako mnogo storilo za poznavanje in razumevanje Župančičevega ustvarjanja. Najpomembnejše od opravljenega je dvanajst knjig obsegajoče »Zbrano delo« (1956–1992). Na osnovi raziskovanja pesnikove zapuščine in zapuščine Berte Vajdič (seveda po naklonjenosti sorodnikov obeh) ter študija revij in časnikov po knjižnicah smo prišli do mnogih novih besedil in spoznanj o Župančičevi mladostni ljubezni, se prvič seznanili z njegovimi izpovedmi ženi Ani iz tridesetih let, do kraja preučili polemiki v zvezi z »Veroniko Deseniško« ter »Adamičem in slovenstvom« in se seznanili s širšo zasnovo zbirke »Med

ostrnicami«. Za stoletnico pesnikovega rojstva so se vrstili v Ljubljani v okviru Akademije znanosti in posebej Univerze ter v Novem mestu v okviru Društva književnih prevajalcev simpoziji številnih domačih in tujih strokovnjakov, ki so z raznih možnih vidikov osvetlili Župančičevo ustvarjalnost pa pobude in odmeve nanjo, njih referati so izšli v obsežnih zbornikih. Tisto leto so tudi naše založbe kar tekmovala, da bi dostojno počastile jubilej, saj so objavile sedmo knjigo »Zbrana dela«, faksimilirano izdajo zbirke »Čez plan«, na novo odkrite »Pesmi za Berto« in poskus rekonstrukcije zbirke »Med ostrnicami«. V Vinici in Ljubljani (Mestnem muzeju) smo uredili pozornega ogleda vredni spominski zbirki. Tudi kulturna tujina se je zavedala vrednosti Župančičeve poezije, saj so jo v antologijah (1961–1986) izdali v svojih jezikih Rusi, Čehi, Bolgari, Angleži, Letonci, Francozi in Belorusi, da ne govorimo o nekdanjih sodržavljanih Hrvatih, Srbih, Makedoncih, Madžarih in Albancih.

Načrtno, natančno in poglobljeno več desetletij trajajoče delo v zapuščini in po knjižnicah mi je omogočilo priti do naslednje podobe o Župančičevem ustvarjanju in osebnosti, ki jo tu morem seveda podati le v bistvenih potezah in skopi obliki.

Ljubezenska lirika prevladuje v prvih dveh knjigah, v »Čaši« in »Čez plan«, v poznejših je je nekoliko manj, vendar je tudi tam opazna, in se vsebinsko spreminja. Prevara mladostne izvoljenke po njegovem odhodu na univerzo ga močno prizadene, prej idealno zaljubljen najde uteho pri dunajskem dekletu, toda strasti se mu upro in celó življenja se naveliča. Zatem znova zahrepeni po Berti, doživlja ob njej čustveno srečo, zasluti pa tudi bežnost ljubezni, dokler se dokončno ne razideta (Pojdem na prejo, Ljubavne pesmi). Ljubezen do žene Ani mu pomeni odrešitev od grešnosti in čustveno spokojnost, ljubezen stopi v službo skupnosti, družine, hkrati z ženo se zazira v veličastni kozmos. Pesmi iz tridesetih let pogosto obnavljajo spomine na čarobna prva srečanja z ženo, a izražajo tudi poslednjo strast, krivdo in bolečino.

Zelo izrazita je pri Župančiču reflektivna, pozneje filozofsko religiozna lirika, ki opravi precejšnjo razvojno pot. Začenja se z zaupljivo vernostjo v gimnaziji, preide v »Čaši« v agnosticizem in pesimizem ter v »Čez plan« v optimistični vitalizem in materialistični panteizem (Vseh živih dan, Ob Kvarneru, Ljubljansko polje). Le-ta se v zrelih moških letih spremeni v zrenje in občudovanje vesolja, njegovega nenehnega snovanja, žarenja in harmonije, pri čemer se v tem kozmosu srečuje z izbranimi dušami in Duhom, njegovim Stvarnikom. Takrat se tudi sam nahaja sredi vesolja, v položaju »sredi vsega«, a ne v smislu umetniškega aristokratstva, kakor je sodil Vidmar, temveč v smislu kozmične spiritualne filozofije oziroma religije (Moj Bog, Nočni psalm, Epilog v »Samogovorih«, Jezero, Zlata jutra, Mesečina v »Zarjah Vi-

dovih«, nekatere pesmi »Med ostrnicami«). Ob tej filozofiji, ki se je Župančiču porodila ob študiju naravoslovja in Bergsona, pa se posebno v času prve svetovne vojne znova srečujemo tudi s primeri splošnega krščanskega verovanja.

Tretje opazno tematično področje v njegovi poeziji je domovinska lirika, s katero se ponekod prepleta tudi socialna. V »Čaši opojnosti« še izrazit individualist, prvič začuti navezanost na domovino in odgovornost pred njo v zbirki »Čez plan«, posebno jasno pa to čustvo izstopa v pesnitvah »Z vlakom« in »Duma« v »Samogovorih«. V njih je izrazil nekatere naše glavne probleme: majhnost ozemlja, izseljensko razbitost, nujnost sinteze slovenskega domačijstva in svetovnega napredka; vsaj »Duma« je tudi v izraznem pogledu izjemna mojstrovina. V naslednjih zbirkah s simboličnima naslovoma »V zarje Vidove« in »Zimzelen pod snegom« pa domovinska tematika sploh prevladuje: prva obravnava grozote svetovne vojne in pričakovanje narodne države, druga leta tuje okupacije in osvobodilnega boja. Spričo prigradniškega značaja prenekaterih pesmi v »Zimzelenu« se zdi, da je zbirka prišla nekoliko prezgodaj v javnost.

Izmed zbirk za otroke je seveda najbolj dognan »Ciciban«, ker se docela prilega duševnosti in izražanju otrok. Zanimiva je tudi kompozicija knjige, saj je avtor pesmi razvrstil od najbolj preprostih do dovolj zahtevnih: gibalnim igram in zvokom v naravi sledé pesmi z neprisiljeno vzgojo, posebno k življenjski vedrini, zadnje pa razmišljajo o življenjskih vrednotah in ciljih v smislu kozmične religioznosti (za četrto izdajo 1955. jih je založnica kot »idejno neustrezne« izločila).

Sodim, da Župančičevo dramatiko podcenjujemo. Na njegovo notranje in oblikovno najbolj enotno delo, nekoliko maeterlinckovsko enodejanko »Noč na verne duše«, ki razkriva nemirno človekovo vest, zle slutnje in tesnobno ozračje, malone pozabljamo. »Veronika Deseniška«, tragedija v petih dejanjih, drama o usodni ljubezni in vladarskem nasilju, ima, kakor ji je očitala kritika, res določene pomanjkljivosti: je spoj shakespearске in simbolične tehnike, zlasti Friderik je v značaju protisloven, liturgično izrazje je ponekod vsebini neprimerno, jugoslovanska politična ideja nezgodovinsko pritaknjena. Kljub temu gre ne le za slogovno bleščeče, temveč mnogokje tudi vsebinsko močno delo; predvsem pa je škoda, da je kritika avtorju ohromila voljo, da bi napisal še druge načrtovane drame. Te bi se kot duševno lirske drame pridružile Cankarjevim družbeno kritičnim in tako pomnožile gledališki repertoar naše moderne.

Župančičeva mnogostranska proza ostaja večini odmaknjena in nezna, češ zanimiv je le kot pesnik. A ne gre tu le za nekaj zelo dobrih primerov leposlovne proze, avtobiografskih črtic iz otroških let v Dragatušu in bohemskih v Ljubljani, kakršne so »Nagel pogled v preteklost«, »Štacunár Andrej«

in »Iz beležnice Pavla Kuzme«. Gre tudi za številne članke, eseje in govore iz literarne teorije in književnosti, iz upodablajoče umetnosti, iz dramatike in gledališča ter iz kulturne politike. Tu mislim predvsem na imenitna besedila, kakršna so esej »Ritem in metrum«, na njegove govore o Prešernu, na članke o odrskem jeziku, gledališču in Shakespearu pa na esej »Adamič in slovenstvo«. Vsa ta proza vsebuje tehtne, še danes veljavne misli in je napisana v čudovitem slogu, nekatere pomisleke vzbuja le esej o slovenstvu, ker je vsaj za časovne razmere, v katerih je nastal, mestoma ohlapen in vprašljiv.

Pesnikova do nedavna neznana pisma nam odkrivajo prenekatero značilno potezo v njegovi osebnosti. Zajetno knjigo obsegajo pisma mladostni ljubezni Berti, ki imajo seveda pretežno osebno čustveni značaj, a osvetljujejo tudi njegovo trdo gmotno življenje na tujem in zavzeto zanimanje za umetnost. Človeško prijateljski značaj imajo, a so hkrati spet zanimiva za poznavanje naše tedanje umetnosti, revij, kulture in politike njegova pisma Ivanu Cankarju, Kraigherju, Golarju, Prijatelju, Lajovcu, Dermoti in Glonarju. Nekaj posebnega so pisma ženi Ani, ki razodevajo prisrčne odnose in skrb za družino, govore o zdravstvenem počutju, a tudi privlačno ponazarjajo njegovo ustvarjanje, nastajanje »Veronike Deseniške« ali »Ostrnic«.

Posebno poglavje Župančičevega ustvarjanja so njegovi številni prevodi iz raznih jezikov, zlasti iz angleščine in francoščine. Značilno zanj je, da je bil med prvimi pri nas, ki niso prevajali prek nemščine, temveč neposredno iz izvirkov; da se ni loteval povprečnih del, temveč praviloma slovenil klasične; da se ni ubadal samo s prozo, temveč vgriznil tudi v verze; ni se zamujal pri nadrobnostih, temveč poustvarjal bistvo, duha tuje umetnine, in sicer s specifičnimi sredstvi slovenskega jezika. Manj je prevajal iz poezije (omenimo le Danteja, Puškina, nemškega Prešerna), v glavnem iz proze (zlasti Dickens, Balzaca in Galsworthyja) in dramatike, kjer je poslovenil polovico Shakespeara, Molièrovega »Tartuffa«, Rostandovega »Cyranoja« itn. Sam je bil do svojih prevodov zelo zahteven in je prenekatero izmed njih predelal ter na novo izdal. Kritika jih je ocenjevala vseskozi ugodno ali bila nad njimi kar navdušena. Zato se mi v zadnjem času ob Shakespearu večkrat zastavljata vprašanji: Ali smemo Župančiča popravljati? Ali ga je res potrebno znova prevajati? Tu mislim predvsem na vrhunsko kvalitetni slovenitvi »Hamleta« ter »Romea in Julije«.

Konec januarja so v Vinici pesnikovi rojaki ob 120-letnici njegovega rojstva pripravili proslavo, ki pa je do danes ostala osamljena počastitev njegovega spomina; spraševali so se, ali smo ostali Slovenci, posebno v Ljubljani, nanj pozabili, ga odrinili na stranski tir. Zato se mi zdi nujno spregovoriti še nekaj stavkov in misli o recepciji pesnika in njegovega dela v povojnem času pri nas.

Župančič je bil s srcem in dušo na strani osvobodilnega gibanja, njegova pesem »Veš, poet, svoj dolg?« je imela med narodom mobilizacijski odmev. To dejstvo se je ob njegovi 70-letnici pokazalo na dva načina: somišljeniki osvobodilnega gibanja so mu pošiljali čestitke, njegovi nasprotniki so ga zasuli z anonimnimi pamfleti. Ob stoletnici pesnikovega rojstva so znanstveniki in prevajalci priredili simpozije in izdali zbornike, založbe pripravile knjige, zunaj Slovenije so druga za drugo izhajale antologije prevodov. Kakšno pa je bilo razmerje pesnikov do Župančiča? Medtem ko so se med vojnama prenekateri dediči moderne, pa tudi ekspresionisti zlasti v jeziku in verzu, deloma tudi vsebinsko pri njem zgledovali, so rodovi poetov po drugi vojni glede na svojo osebno in generacijsko duševno in estetsko naravnost ubirali različna pota: nekateri so Župančiču v nekem smislu sledili, drugi so se od njega oddaljevali, tretji pa so z njim očitno prelomili (tako Paternu). K tej diferenciaciji je po svoje prispevala tudi povojna uradna politična težnja po t. im. angažirani literaturi, ki je mlajše rodove po psihološkem zakonu odbojnosti vse bolj usmerjala v subjektivno intimistično ali celo solipsistično nihilistično pesem, druga izmed njih je bila včasih zavestno nasprotovanje Župančičevi optimistično vitalistični in domovinsko socialni liriki.

To različno gledanje na avtorja pesmi »Vseh živih dan« in pesnitve »Duma« je razvidno tudi iz mesta, ki mu ga odkazujejo približno v istem času (1969–1970) izšle antologije: »Živi Orfej«, »Iz roda v rod duh išče pot« (naslov po Župančiču) in »57 pesmi od Murna do Hanžka«. Prva po številu vključenih pesmi iz novejšega časa na vrh zaporedoma postavlja Župančiča, Kosovela in Murna; druga hkrati z Župančičem Kosovela in za obema Murna; tretja na čelo Murna in Strnišo, medtem ko Župančiča postavlja v štric s Hanžkom med manj pomembne pesnike. Sourednik tretje antologije je bil svoj očitno neprijazni odnos do Župančiča pokazal že prej s pesmijo »Duma 1964«, ko se je v njej iz njega ponorčeval z verzom: »Hodil po zemlji sem naši in dobil čir na želodcu«. Da se prav razumemo: vsaka nova generacija in njen pripadnik imata pravico do svoje filozofije in estetike; morata pa tudi ohraniti objektivno umetnostno presojo in osnovno človeško spoštovanje do tako pomembnih prednikov, kakršen je bil Župančič.